

2. Poszukiwanie prawdy o rzeczywistości

Realizm. „Rzeczywistość” to jedno ze słów-kluczy pojawiających się w refleksji pozytywistów o literaturze. Marzeniem epoki było opisanie (a także namalowanie) rzeczywistości tak, jak się ona przedstawia. **Naśladowanie rzeczywistości** stało się więc podstawowym obowiązkiem twórcy. Wypełnianiu tej misji miało sprzyjać kontrolowanie przez pisarzy własnej fantazji i powściągnięcie chęci upiększania świata. Artysta powinien nieustannie się uczyć i uważnie obserwować, by móc przekazać odbiorcy prawdę o świecie. W manifestach „młodych” pisano, że twórca, którego interesują tylko własne wizje i marzenia, a nie rzeczywistość, jest po prostu niepotrzebny. Są to postulaty **realizmu** (od łac. *realis* ‘rzeczywisty’) – jednego z najważniejszych nurtów w literaturze i sztuce XIX i XX w.

Wielka powieść realistyczna. Mistrzami pozytywistów byli **wielcy realści europejscy** (zob. s. 36–37). W Europie Zachodniej powieść reali-

styczna rozwijała się wcześniej niż w Polsce – okres jej największej popularności w literaturze francuskiej czy angielskiej przypadł na lata 30. i 40. XIX w. Powstające wówczas powieści pokazywały świat w okresie gwałtownych przeobrażeń i polaryzacji postaw wobec tradycyjnych wartości. Można powiedzieć, że to właśnie powieść opisała narodziny nowoczesności, odnotowując przemiany związane z uprzemysłowieniem, demokratyzacją i urbanizacją.

Powieść realistyczna popularność zawdzięczała pojawieniu się nowej, mieszczańskiej publiczności literackiej, która oczekiwała od literatury, że ta zaspokoi jej oczekiwania i aspiracje, pokazując współczesność z perspektywy przeciętnego człowieka.

W prozie realistycznej nastąpiła demokratyzacja tematów i języka. **Bohaterowie** nie przypominają już herosów, ich biografie są typowe dla epoki i stylu życia klasy, którą reprezentują. Kreując postać, pisarz realista dbał zarówno o **motywację psychologiczną**, jak i **socjologiczną**. Pokazywał więc bohaterów jako indywidualności, ale także interesowała go ich zależność od mechanizmów rządzących życiem społecznym. **Narrator wszechwiedzący** ma dystans do wydarzeń, o których opowiada. Nie tylko je relacjonuje (również te, których czytelnik nie ogląda), lecz także formułuje oceny, niekiedy w sposób bezpośredni. **Fabuła** po-

W prozie realistycznej nastąpiła demokratyzacja tematów i języka. **Bohaterowie** nie przypominają już herosów, ich biografie są typowe dla epoki i stylu życia klasy, którą reprezentują. Kreując postać, pisarz realista dbał zarówno o **motywację psychologiczną**, jak i **socjologiczną**. Pokazywał więc bohaterów jako indywidualności, ale także interesowała go ich zależność od mechanizmów rządzących życiem społecznym. **Narrator wszechwiedzący** ma dystans do wydarzeń, o których opowiada. Nie tylko je relacjonuje (również te, których czytelnik nie ogląda), lecz także formułuje oceny, niekiedy w sposób bezpośredni. **Fabuła** po-

Gustaw Caillebotte, *Cykliniarze* (1875)

Francuski malarz **Gustaw Caillebotte** [kajbot] (1848–1894) odnajdywał nowe piękno w scenach z paryskich ulic i z życia robotników.

wieści realistycznych jest na ogół wielowątkowa, obfituje w epizody. Zdarzenia zazwyczaj są uporządkowane chronologicznie, relacjonowane niemalże dzień po dniu, dlatego czas ich trwania przeważnie nie przekracza roku. Relację przerywają informacje o zdarzeniach wcześniejszych (retrospekcje). Ważną funkcję pełni **opis przestrzeni** (w sensie geograficznym i społecznym), konstruowany z punktu widzenia narratora, który stara się wychwycić cechy najbardziej charakterystyczne. **Czytelnik** powieści realistycznej przyjmuje, że to, o czym opowiada narrator, rzeczywiście mogło się wydarzyć.

Styl XIX-wiecznej prozy realistycznej. O stylu XIX-wiecznej prozy realistycznej można powiedzieć, że „udaje” przynależność do literatury. Autor starannie ukrywa zasady organizacji artystycznej języka. Wprowadza – nie tylko do języka postaci, ale także do partii narracyjnych – cechy stylu mówionego oraz pewne właściwości języka naukowego czy języka gatunków dziennikarskich. Wraz z bohaterami reprezentującymi różne środowiska społeczne do prozy wkracza na wielką skalę język tych środowisk, wykorzystywany przez pisarzy realistów jako narzędzie społecznej charakterystyki postaci.

Hasło naśladowania rzeczywistości polscy twórcy epoki postyczeniowej realizowali, wybierając początkowo wzorzec **powieści tendencyjnej** oraz **noweli**, a następnie **powieści tzw. dojrzałego realizmu** (zob. s. 58–59) i **powieści panoramicznej** (zob. s. 84). Na kształtowanie się rozmaitych sposobów widzenia i opisywania rzeczywistości w drugiej połowie XIX w. miał wpływ także **rozwój prasy**.

Dziennikarstwo. W drugiej połowie XIX w. czytelnik swoją wiedzę o świecie czerpał przede wszystkim z czasopism i gazet. Przyzwyczajały go one do informacji coraz bardziej zwartych, skoncentrowanych, uzupełnionych ilustracjami. Wśród nowych gatunków triumf święciły **felieton** oraz **kronika tygodniowa** (zob. s. 50). Czasopisma zamieszczały też chętnie **listy z podróży** (autorem najciekawszych był Sienkiewicz); była to forma sprawozdania, poprzednik dzisiejszego reportażu. Na ziemiach polskich ruch prasowy

Powieść tendencyjna

Zgodnie z wytycznymi wzorca **powieści tendencyjnej** pisarz powinien najpierw przyjąć jakąś **tezę**, czyli – jak wówczas mówiono – **tendencję**. Ma być ona wprowadzona z obserwacji i znajomości mechanizmów społecznych. Tezie autor winien podporządkować sposób narracji i świat przedstawiony. **Bohaterowie** powinni być **typowi**, tzn. obdarzeni cechami, które występują w rzeczywistości, wyraźnie **podzieleni na dobrych i złych** (ich postępowanie to pozytywny przykład lub przestroga). W powieści tendencyjnej czytelnik był prowadzony do oczywistych wniosków, wzmacnianych często bezpośrednim apelem autora. Taki wzorzec powieści dość szybko jednak rozczarował zarówno czytelników, jak i pisarzy. I jednych, i drugich irytował dydaktyzm i schematyzm, nudził świat jednoznacznych (bo ilustrujących tezę) bohaterów. Pod koniec lat 70. pisarze zaczęli więc poszukiwać nowych sposobów, by zrealizować swoje marzenie o przekazywaniu za pośrednictwem literatury prawdy o człowieku i jego świecie.

był najintensywniejszy w zaborze rosyjskim. W latach 80. XIX w. w Warszawie ukazywało się więcej tytułów prasowych niż w Petersburgu, stolicy cesarstwa rosyjskiego. Wiązało się to i z siłą warszawskiego środowiska literackiego, i z tym, że wobec niemożliwości uczestnictwa Polaków w życiu politycznym prasa pozostawała jedynym forum dyskusji o rzeczywistości.

To właśnie w prasie miały swój pierwotny wydruk wszystkie najważniejsze powieści i nowele epoki, które dopiero później ukazywały się w edycji książkowej. Wielu czytelników gazet (najpopularniejsze z nich były „kuriery” – „Warszawski” i „Codzienny”) i tygodników zaczynało lekturę prasy od „odcinka” – oddzielonego poziomą linią fragmentu strony, gdzie był wydrukowany dalszy ciąg powieści popularnego autora. Odcinane i zszywane razem fragmenty były formą popularnej książki, dostępnej nawet dla niezamożnych czytelników.

Dziennikarze

Prawie wszyscy pisarze epoki postyczeniowej uprawiali dziennikarstwo. Z rozwojem prasy łączyła się profesjonalizacja fachu dziennikarza i pisarza. Pamiętajmy, że sytuacja życiowa pozytywistów – w dużo większym stopniu niż romantyków – zależała od dochodów z pisania. Czasem się tego wstydzili, bo chcieliby być bardziej niezależni. Czasem, jak Świętochowski, narzekali na „taczkę dziennikarską”, którą trzeba pchać, choć chciałoby się tylko uprawiać literaturę.